

تجربه جنسیتی مصرف سیگار در بین دانشجویان دانشگاه خوارزمی

کرم حبیب پورگتابی^۱، سید حسین سراج زاده^۲، فاطمه یوسفی ایل ذوله^۳

شناسه پژوهشگر (ارکید): ۰۰۰۰-۰۰۰۲-۵۶۹۱-۸۶۴۱

شناسه پژوهشگر (ارکید): ۰۰۰۰-۰۰۰۱-۹۰۰۰-۲۷۹۵

شناسه پژوهشگر (ارکید): ۰۰۰۰-۰۰۰۱-۷۹۳۷-۹۳۱۳

چکیده

با توجه به تفاوت فهم، زمینه‌ها و انگیزه‌های مصرف سیگار در میان دانشجویان دختر و پسر، پژوهش حاضر به مقایسه تجربه مصرف سیگار در بین دانشجویان دختر و پسر در دانشگاه خوارزمی می‌پردازد. رویکرد این پژوهش، کیفی و روش آن پدیدارشناسی بوده که با روش نمونه‌گیری هدفمند با استراتژی گلوله برفی انجام شده است. افراد مورد مطالعه، شامل دو گروه از دانشجویان دختر و پسر شاغل به تحصیل در دوره‌های تحصیلی کارشناسی و کارشناسی ارشد دانشگاه خوارزمی (۱۵ دختر و ۱۵ پسر) بودند که مورد مصاحبه عمیق نیمه‌ساختار یافته با معیار اشباع نظری قرار گرفتند. برای تحلیل داده‌ها، از تکنیک تحلیل تماتیک (مضمونی) بهره گرفته شد.

بر پایه یافته‌های پژوهش، دانشجویان دختر و پسر درک و پنداشت متفاوتی از مصرف سیگار داشته‌اند و به دلایل مختلف به مصرف سیگار ترغیب شده‌اند؛ دانشجویان پسر برای گریز از درگیری‌های فکری به مصرف سیگار روی می‌آورند و دانشجویان دختر با مصرف سیگار سعی در بازیابی هویت زنانه خود دارند. همچنین خوابگاه و دانشگاه در افزایش مصرف سیگار در دانشجویان پسر و در زمینه‌سازی و آغاز مصرف سیگار در دانشجویان دختر نقش داشته است. زمینه خانوادگی و پیرامونیان سیگاری در انگیزش هر دو جنس به مصرف سیگار نقش داشته‌اند. وجود دوستان سیگاری و کسب تجربه، اگرچه در مصرف سیگار از سوی هر دو جنس نقش داشت، ولی نقش آن در میان دانشجویان پسر برجسته‌تر بود. تفاوت تجربه زیسته مصرف سیگار در بین دانشجویان دختر و پسر، دلالت بر آن دارد که الگوی متفاوتی بر مصرف سیگار ایشان به‌ویژه از حیث انگیزه‌ها و شرایط زمینه‌ساز و تسهیلگر حاکم بوده است. افزون بر آن، فضای خوابگاه با کارکردی یکسان تاندازه‌ای بستری برای آغاز مصرف سیگار در میان دختران و تشدید آن در بین پسران بوده است.

واژه‌های کلیدی: دانشگاه، خوابگاه، مصرف سیگار، تجربه زیسته، هویت.

۱. استادیار جامعه‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه خوارزمی (نویسنده مسئول) / karamhabibpour@khu.ac.ir

۲. دانشیار جامعه‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه خوارزمی / serajsh@khu.ac.ir

۳. کارشناس ارشد جامعه‌شناسی، دانشگاه خوارزمی / fatemehyousefi9116@gmail.com

مقاله علمی پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۶/۲۳ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۶/۱۷

دوفصلنامه مسائل اجتماعی ایران، سال دوازدهم، شماره ۲، پاییز و زمستان ۱۴۰۰، صص ۸۴-۵۷

۱. مقدمه و بیان مسئله

مصرف دخانیات، شایع‌ترین دلیل مرگ‌های زودرس و بیماری‌ها در جهان است. سیگارکشیدن و تداوم آن، بیشتر برآمده از باورهای نادرست رواج‌یافته در جامعه است که در آغاز به عنوان امری تفننی وارد زندگی افراد می‌شود، حال آنکه مصرف آن از مهم‌ترین علل مرگ و ناتوانی در سراسر دنیا به شمار می‌رود (احتشامی، ۱۳۹۴). فرد سیگاری نه تنها تندرستی خود، بلکه سلامتی کسانی که در معرض دود سیگار قرار می‌گیرند را نیز به خطر می‌اندازد. افراد سیگاری در مقایسه با افراد غیرسیگاری به نسبت بیشتری دچار بیماری‌های روان‌پریشی، ناسازگاری اجتماعی، اضطراب، افسردگی، غمگینی، نگرانی (ابراهیمی و همکاران، ۱۳۹۴) و بیماری‌های قلبی، عروقی و تنفسی می‌شوند؛ ضمن این‌که سلامت عمومی و روانی جامعه با مصرف سیگار نیز بی‌ارتباط نیست.

با وجود زیان‌های شناخته‌شده‌ای که سیگار بر سلامتی افراد و جامعه دارد، بخشی از جوانان به ویژه دانشجویان به این رفتار پُرخطر دست می‌زنند و مصرف سیگار را آغاز می‌کنند و یا ادامه می‌دهند. استعمال دخانیات میان دانشجویان رشته‌های مختلف، با وجود آگاهی آنان نسبت به زیان‌هایش، رو به افزایش است (افراسیابی و مداحی، ۱۳۹۴). بنا بر اعلام رئیس سازمان امور دانشجویان وزارت عتف، ۸ درصد دانشجویان کشور به‌طور مستمر سیگار می‌کشند، آمار مصرف قلیان با انگیزه مصرف تفننی بیش‌تر از سیگار است و رشد مصرف آن در دختران دانشجویان پسران پیشی گرفته است (مرکز تحقیقات پیشگیری و کنترل دخانیات، ۷ تیر ۱۳۹۹). به نظر می‌رسد روند روبه‌رشد آن در میان این گروه، می‌تواند با دلایل متعددی مانند کاهش فشار روانی، فشار همسالان، مشکلات زندگی، مقبولیت اجتماعی، تاریخچه خانوادگی مصرف دخانیات، سطح پایین تحصیلات پدر و مادر، تمایل برای کسب شخصیت، جنسیت (بیشتر برای مردان)، درآمد بالا، برآورده‌نشدن نیازهای عاطفی، بی‌کاری و... (رضاخانی مقدم و همکاران، ۱۳۹۱)، جدایی و دوری از خانواده و محل زندگی خود و حضور در خوابگاه‌های دانشجویی (افراسیابی و مداحی، ۱۳۹۴) در ارتباط باشد. در عین حال این مسئله به عنوان یک آسیب فرهنگی و اجتماعی، سلامت آنان را تهدید می‌کند (رمضانی و همکاران، ۱۳۸۹). افزون بر چند و چون و روند کمی مصرف سیگار در میان دانشجویان دختر و پسر، بررسی تفاوت درک، زمینه‌ها و انگیزه‌هایی که دانشجویان دختر و پسر برای روی آوردن به مصرف سیگار دارند، اهمیت بسزایی دارد و روشن شدن ابعاد آن، مستلزم انجام مطالعاتی در این حوزه است. مرور مطالعات پیشین در این زمینه، نشانگر آن است که پژوهش‌های انجام‌شده مرتبط با این موضوع در ایران، عمدتاً یا به روش کمی بوده که سعی بر بررسی تفاوت دو جنس با روش پیمایش و بر پایه متغیرهای کمی و عملیاتی کردن و سنجش آن‌ها داشته است (برای نمونه، سعیدی و همکاران، ۱۳۸۹)؛ یا این‌که دانشجویان خوابگاهی (برای نمونه، افراسیابی و مداحی، ۱۳۹۴) و همگی دانشجویان (برای نمونه، رضاخانی مقدم و همکاران، ۱۳۹۱؛ اکبری و سراج‌زاده، ۱۳۹۷) را مورد مطالعه قرار داده‌اند؛ یا صرفاً با نگاهی زنانه به مصرف سیگار در بین شهروندان و یا دانشجویان دختر پرداخته‌اند (برای نمونه،

سعیدی و همکاران، ۱۳۸۹)؛ و یا این که در موارد بسیار نادر که با تحقیق حاضر موضوعیت دارد (برای نمونه، مصطفی بلوردی و مهنی، ۱۳۹۸)، تمرکز تحلیلی آن‌ها بر مقایسه بین دختران و پسران مصرف‌کننده سیگار بوده است.

این در حالی است که مطالعه حاضر با رویکرد کیفی و از زاویه تحلیل جنسیتی (نه صرفاً زنانه یا پسرانه) انجام گرفته است و بنابراین از یک سو شکاف مطالعات کیفی و از سوی دیگر شکاف مطالعات جنسیتی در این زمینه را تا اندازه‌ای پر خواهد کرد. بر این اساس، پژوهش حاضر قصد دارد با استفاده از روش‌شناسی کیفی به پدیدارشناسی جنسیتی مصرف سیگار در میان دانشجویان دانشگاه خوارزمی بپردازد تا از این رهگذر، به بسط دانش نظری و تجربی در حوزه جامعه‌شناسی جنسیت و مسائل اجتماعی یاری رساند و تفاوت‌ها و همسانی‌های الگوی جنسیتی به ویژه در زمینه مصرف سیگار بهتر شناخته و درک شود. بنابراین، پرسش اصلی مطالعه این است که دانشجویان دختر و پسر مصرف سیگار را چگونه تجربه می‌کنند و این تجربه در چه شرایط و زمینه‌هایی شکل گرفته است؟

پیشینه تجربی

در باره مصرف سیگار و به طور خاص مصرف سیگار توسط دانشجویان، محققین مختلف در داخل و خارج از کشور پژوهش‌هایی انجام داده‌اند.

در مطالعات انجام شده در داخل، انصاری و همکاران (۱۳۸۶) در پژوهش مقطعی-توصیفی با عنوان «شیوع و علل گرایش به سیگار در بین دانشجویان پزشکی»، دریافتند که مهم‌ترین علل استعمال سیگار در میان دانشجویان، احساس لذت و خوشی و کاهش اضطراب است.

سعیدی و همکاران (۱۳۸۹) با بررسی «عوامل جامعه‌شناختی مؤثر بر مصرف سیگار در بین زنان و دختران شهر تهران»، دریافتند که شش متغیر واکنش‌شونده‌سازی (عدم تأیید اجتماعی رفتار خلافکارانه برای برانگیختن ندامت در فرد)، عاملیت (کنشگری مستقل، خودمختار و بازندیش)، هنجارشکنی، رهایی از فشار عصبی، سیگاری بودن همسر و ریسک، به طور هم‌زمان بر مصرف پنهانی سیگار مؤثرند و تعداد سیگار مصرفی هم‌زمان با واکنش‌شونده‌سازی و سنت‌گرایی (وابستگی به گذشته) در ارتباط است.

یافته‌های پژوهش رضاخانی‌مقدم و همکاران (۱۳۹۱) در زمینه «شیوع و علل گرایش به مصرف سیگار و قلیان در دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی تهران سال تحصیلی ۹۰-۸۹»، ضمن شناسایی تفریح و سرگرمی به عنوان ریشه‌ای‌ترین انگیزه مصرف سیگار و قلیان، نشان داد که فراوانی مصرف سیگار و قلیان به ترتیب به طور معناداری در دانشکده‌های دندانپزشکی و داروسازی بیش از دیگر دانشکده‌ها بوده است.

از دیگر تحقیقات انجام گرفته در این زمینه، تحقیق احتشامی (۱۳۹۴) با نام «سیگار دروازه ورود» است. وی نشان داده است مصرف سیگار باعث ایجاد بیماری‌هایی می‌شود و بسیاری از کسانی که آلوده به مصرف مواد مخدر شده‌اند، علت مصرف را در درمان یا تسکین عوارض برآمده از این

بیماری‌ها عنوان کرده‌اند. از طرفی، مصرف سیگار باعث ایجاد تغییراتی در رفتار، خلق و خو و منش فرد می‌شود و او را مستعد مصرف مواد مخدر می‌کند.

افراسیابی و مداحی (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان «شناسایی و تبیین عوامل خوابگاهی در اعتیاد به سیگار دانشجویان»، نشان داده‌اند که پدیده اعتیاد به سیگار در میان دانشجویان به صورت جدی رو به گسترش است. این موضوع را نمی‌توان تک‌عاملی دانست و علت‌های مختلفی باعث کشیده شدن دانشجویان به مصرف سیگار می‌شود که جدایی و دوری از خانواده و محل زندگی خود و بودن رو خوابگاه‌های دانشجویی، یکی از آن‌هاست.

اکبری و سراج‌زاده (۱۳۹۷) در پژوهشی به منظور «مطالعه طولی تغییرات مصرف و نگرش نسبت به مواد و تغییرات مصرف مشروبات الکلی و سیگار» در بین نمونه‌ای از دانشجویان، دریافتند که نزدیک به یک سوم دانشجویان مورد مطالعه، تغییر نگرش منفی و تقریباً همین نسبت تغییر نگرش مثبت داشته‌اند؛ ولی درباره تغییر رفتار نسبت به سیگار، مواد و مشروبات الکلی، نسبت‌ها متفاوت است. «تجربه مصرف سیگار در میان دختران دانشجوی؛ پژوهشی پدیدارشناختی در دانشگاه‌های شهر کرمان» (۱۳۹۸)، عنوان تحقیق دیگری است که توسط مصطفی بلوردی و مهنی انجام شده است. یافته‌های این پژوهش که با روش پدیدارشناسی و با روش نمونه‌گیری هدفمند و در نظر داشتن اشباع اطلاعاتی، مصاحبه‌های عمیق و نیمه‌ساختاریافته با ۲۱ نفر از دختران دانشجوی دانشگاه‌های شهر کرمان انجام شده است، دلالت بر آن دارد که مصرف سیگار، بیشتر واکنشی در برابر نابسامانی وضعیت است که از عوامل اجتماعی متعددی همچون هیجان‌خواهی، گرایش به تشخیص‌یابی، نابرابری، نیاز به پذیرش، ناهمگونی تعاملات خانواده و فقدان تاب‌آوری تأثیر می‌پذیرد.

از جمله مطالعات خارجی پیرامون موضوع، می‌توان به پژوهشی با نام «بررسی سیگارکشیدن در متن جامعه: مردانگی، زنانگی، تفاوت طبقاتی در سیگارکشیدن در سه نسل زنان و مردان غرب اسکاتلند» اشاره کرد که هانت و همکاران^۱ (۲۰۰۴) در بین زنان و مردان متولد دهه‌های ۱۹۳۰، ۱۹۵۰ و ۱۹۷۰ در اسکاتلند انجام داده‌اند. از دید این پژوهشگران، با در نظر گرفتن شیوع مصرف سیگار همراه با گزارش مصرف آن در گذشته و اکنون، به نظر می‌رسد در سده بیستم نقش جنسیتی افراد ممکن است در افزایش یا کاهش مصرف سیگار مؤثر باشد. همچنین، گرایش‌های طبقه‌ای در سیگارکشیدن مردان در گروه سالخورده‌تر کمتر از زنان است.

الکسیپولوس و همکاران^۲ (۲۰۰۹) در پژوهشی با عنوان «سیگارکشیدن در میان دانشجویان دانشگاه یونان: مقایسه بین دانشجویان پزشکی و دیگر دانشجویان»، نشان دادند که سیگار میزان شیوع سرفه و عفونت‌های تنفسی و کاهش آمادگی جسمانی را به میزان قابل توجهی افزایش می‌دهد. مهم‌ترین عوامل مرتبط با گسترش سیگارکشیدن، دوستی با سیگاری‌ها و سیگارکشیدن مادران بود.

1. Hunt et al.

2. Alexopoulos et al.

مندیل و همکاران^۱ (۲۰۱۰) در پژوهشی با عنوان «سیگارکشیدن در میان دانشجویان: تحلیل جنسیتی در میان دانشجویان کارشناسی ارشد دانشگاه ملک سعود»، دریافته‌اند که سن، عادات مصرف سیگار پدر و عادات سیگارکشیدن دوستان، عوامل مؤثر برای مصرف سیگار در مردان است؛ درحالی‌که در میان زنان، عادات سیگارکشیدن خواهر و عادات سیگارکشیدن دوستان تأثیر بیشتری دارد. یافته‌های این مطالعه، مجدداً بر اهمیت فشار همسالان بر مصرف سیگار در دانشجویان هر دو جنس تأکید داشته است.

خطاک و همکاران (۲۰۱۰) در بررسی «عوامل انگیزشی مصرف سیگار در بین دانشجویان: بررسی دانشگاه کوهات» در میان ۳۰۰ دانشجوی پسر، دریافته‌اند که دسترسی آزاد و بدون محدودیت به سیگار، دانشجویان را به مصرف سیگار سوق می‌دهد. چینونگ و همکاران^۲ (۲۰۱۸)، کلان‌ترین دلیل مصرف سیگار توسط دانشجویان دختر و پسر دانشگاه تای در شمال تایلند را ناآگاهی از زیان‌ها و پیامدهای منفی سیگار برای تندرستی دانسته‌اند. افزون بر آن، این ناآگاهی در دانشجویان دختر بیشتر از دانشجویان پسر بوده است. وامامیلی و همکاران^۳ (۲۰۱۹)، با روش تحلیل ثانویه به مطالعه مصرف سیگار در میان ۱۴۷۶ نفر از دانشجویان ۱۸ تا ۲۴ ساله در دانشگاه‌های نیوزلند پرداختند که بر پایه این مطالعه، نرخ مصرف سیگار در دانشجویان پسر بیشتر از دانشجویان دختر بوده است.

ناصر و ژانگ^۴ (۲۰۱۹) در بررسی دانش و عوامل مرتبط با مصرف سیگار در بین ۴۲۰ نفر از دانشجویان سه کالج در دانشگاه حدیده در بحرین، دریافته‌اند که مصرف سیگار در بین یک سوم دانشجویان رواج دارد و نسبت آن در میان مردان بیشتر از زنان است. بر پایه این پژوهش، سال ورودی، سن، محل اقامت و درآمد خانواده، برجسته‌ترین پیش‌بین‌های مصرف سیگار در بین دانشجویان بوده است. در نتیجه‌گیری این مطالعه، شیوع مصرف سیگار در بین دانشجویان دختر به عنوان یکی از مسائلی که می‌باید مورد توجه جدی قرار گیرد، معرفی شده است.

برجسته‌ترین برتری پژوهش حاضر نسبت به دیگر تحقیقات پیش از آن، این است که به آشکار ساختن انگیزه‌های مصرف سیگار در میان دانشجویان دانشگاه خوارزمی از دید جنسیتی پرداخته است که البته نسبت مطالعات خارجی با نگاه جنسیتی در این زمینه، بسیار بیشتر از پژوهش‌های داخلی است. افزون بر آن، این پژوهش به مطالعه درک و فهم و به‌ویژه تجربه و احساس دانشجویان از مصرف سیگار می‌پردازد که در مطالعات پیشین یا بدان پرداخته نشده یا بسیار کم‌رنگ مورد توجه بوده است؛ دلیل اصلی آن، تفاوت روش تحقیق آن‌ها (کمی) با تحقیق حاضر (کیفی) است که از این حیث نیز مطالعات اندکی در ایران وجود دارد.

1. Mandil et al.
2. Chinwong et al.
3. Wamamili et al.
4. Nasser & Zhang.

۲. چهارچوب مفهومی

چهارچوب مفهومی تحقیق حاضر، بر اساس مفاهیم حساس برگرفته از نظریه‌های مرتبط شامل مفاهیم فشار اجتماعی، برجسب زنی، پیوند افتراقی، کنترل اجتماعی و خُرده فرهنگ‌های کج‌رواست که بر پایه انسجام این مفاهیم حساس در یک نظام معنایی خاص، به توصیف و تفسیر مصرف سیگار در میان دانشجویان دختر و پسر پرداخته شده است.

مرثُن، دو گروه بزرگ را در جامعه باور دارد؛ بهنجارها و کج‌روها. «بهنجارها»، تابع فرهنگ اصلی و مسلط جامعه هستند و «کج‌روها»، در چهار دسته کوچک‌تر نمایانگر خُرده فرهنگ‌های گوناگون‌اند. «هم‌نویان» توانسته‌اند میان اهداف فرهنگی و وسایل فرهنگی، تطابقی کارکردی و متناسب ایجاد و با این تناسب کنش کنند. «واگراها» هیچ چیز و هیچ اصلی را قبول ندارند و به گونه‌ای پوچ‌گرایی فلسفی رسیده‌اند. این افراد نمی‌توانند کاملاً اجتماعی شوند؛ زیرا از یک سو الگوهای فرهنگی را درونی کرده‌اند، ولی از سوی دیگر در انجام آن‌ها توفیق نیافته‌اند. «عصیانگران» و «شورشیان»، گروهایی‌اند که هم اهداف را زد می‌کنند و هم وسایل را (تنهایی، ۱۳۷۴: ۲۱۰-۲۰۸). مرثُن رفتارهای افراد روان‌پیش و روان‌رنجور، افراد منفور و مطرود، ولگردها، خانه‌به‌دوشان، دوره‌گردها، افراد الکلی و معتادان را در گروه «واگراها» می‌داند. کسانی که سیگار مصرف می‌کنند و معتاد به آن هستند نیز در این دسته جای دارند. بسیاری از جامعه‌شناسانی که در نظریه برجسب زنی کار کرده‌اند (به‌ویژه هوارد بکر)، معتقدند که گروه‌های اجتماعی قانون را به وجود می‌آورند و این گروه‌ها هستند که مشخص می‌کنند چه رفتاری و تحت چه شرایطی باید انجام شود. این نظریه با توجه به این واقعیت که کج‌روی‌ها در زمان‌ها و مکان‌های گوناگون به گونه‌ی مختلفی تعریف می‌شوند، تأیید می‌گردد (ستوده، ۱۳۸۳: ۱۵۰).

رفتار انحرافی همچون سیگارکشیدن در محیط دانشگاه و دریافت برجسب سیگاری برای دانشجوی، خطر تداوم آن را در پی دارد. تأثیر دریافت برجسب بر فرایند تحصیلی، ممکن است افت تحصیلی، طولانی شدن دوره تحصیل و... را به دنبال داشته باشد. برجسب «سیگاری»، ممکن است از طریق تغییر تصور فرد از خود و همچنین تغییر تصور جامعه از فرد و رفتار افراد در مقابل او، منجر به ارتکاب عمل سیگارکشیدن از سوی فرد شود. در محیط دانشگاه که داری جوّی آموزشی است، سیگارکشیدن یک عمل انحرافی انگاشته می‌شود؛ درحالی‌که عمل سیگارکشیدن کسی که در دانشگاه برجسب سیگاری به او زده می‌شود، در محیط دیگری مانند پارک به این شدت انحرافی دیده نمی‌شود.

ساترلند، معتقد است رفتار بزهکارانه یادگرفتنی است و افراد در فرایند ارتباطی و طی کنش متقابل با دیگران، آن را یاد می‌گیرند. بخش اصلی رفتار بزهکارانه، در گروه‌های اولیه و صمیمی صورت می‌گیرد. بر پایه این دیدگاه، افراد برای این‌که در گروه همسالان پذیرفته شوند، بر روی ارزش‌ها و نگرش‌های هم تأثیر فراوان می‌گذارند. دانشجویان به خاطر سکونت در خوابگاه و دانشگاه، زمان بیشتری را با دوستان خود می‌گذرانند و تحت تأثیر همدیگر قرار می‌گیرند. برخی دانشجویان به خاطر چشم‌وهم‌چشمی، مُد بودن، پذیرفته شدن در جمع دوستان و... به مصرف سیگار ترغیب می‌شوند.

کنترل اجتماعی، به شیوه‌هایی اطلاق می‌شود که جامعه برای واداشتن اعضایش به هم‌نواایی و جلوگیری از ناهم‌نواایی به کار می‌برد. کنترل‌های اجتماعی را می‌توان از نظر هدف‌هایی که در جامعه دارند، به گونه‌های زیر تقسیم کرد: (۱) کنترل غیررسمی، شکلی از کنترل اجتماعی است که در عرصهٔ رویارویی اجتماعی اعضای جامعه در خانواده، مدرسه، محل کار و... تحقق می‌یابد؛ (۲) کنترل رسمی مبتنی بر عنصر حقوقی و قانونی کنترل اجتماعی است (ستوده، ۱۳۸۳: ۱۳۶).

به باور هیرشی، کثرت‌فشاری هنگامی روی می‌دهد که پیوند میان فرد و جامعه ضعیف یا گسسته گردد. او چهار عنصر اصلی (دل‌بستگی، سرسپردگی، درگیری و ایمان) را باعث پیوند میان فرد و جامعه می‌داند: (۱) دل‌بستگی: دل‌بستگی به افراد و نهادهای اجتماعی، یکی از شیوه‌هایی است که فرد خود را از طریق آن به جامعه پیوند می‌دهد؛ (۲) سرسپردگی (تعهد): افراد جامعه در دستیابی به هدف‌هایی مانند تحصیل، کار، خانه و... که برای آن‌ها سرمایه‌گذاری کرده‌اند و وقت و انرژی خود را در راه آن صرف کرده‌اند، بیشتر به فعالیت‌های متداول زندگی تعهد دارند؛ (۳) درگیری و مشارکت: معمولاً کسانی که درگیر کار، زندگی خانوادگی، سرگرمی، مشارکت اجتماعی و... هستند، کمتر فرصت هنجارشکنی پیدا می‌کنند؛ (۴) باور و اعتقاد: هرچه میزان اعتقاد به ارزش‌های اخلاقی و هنجارهای فرهنگی ضعیف‌تر باشد، احتمال کج‌رفتاری فرد بیشتر است (ستوده، ۱۳۸۳: ۱۳۸-۱۳۷).

بر اساس نظریهٔ هیرشی، هنگامی که دانشجویان نسبت به دانشگاه وابستگی دارند، به دانشگاه و موفقیت علمی پایبند می‌شوند و در این صورت احتمال کج‌روی کمتر می‌شود. از طرفی، عدم مشغولیت کافی در خوابگاه و نبود شیوه‌های گذران اوقات فراغت کافی مانند امکانات تفریحی و ورزشی، باعث می‌شود افراد به کج‌روی دست بزنند و اوقات خود را با رفتاری همچون سیگارکشیدن بگذرانند. افزون بر آن، ناکافی بودن کنترل اجتماعی یکی از دلایل رفتار کج‌روانه است. ساکن شدن دانشجویان در خوابگاه و دوری از خانواده و عدم کنترل و نظارت خانواده‌ها بر ایشان، باعث می‌شود برخی دانشجویان دختر و پسر به رفتارهای انحرافی از جمله سیگارکشیدن ترغیب شوند؛ ضمن این‌که عدم نظارت بایستهٔ مسئولین خوابگاه و دانشگاه نیز به این مسئله دامن می‌زند.

خُرده‌فرهنگ‌های کج‌رو نیز در تشویق دانشجویان به آغاز و تداوم مصرف سیگار نقش ایفا می‌کنند. خُرده‌فرهنگ، شیوهٔ زندگی خاص یک گروه در فرهنگ بزرگ‌تر یک جامعه و شامل راه و روش‌ها، بینش‌ها، ارزش‌ها و نحوهٔ رفتار است که در گروه‌های کوچک از یک جامعه جریان دارد و موجب تفاوت‌های فکری و رفتاری آن‌ها از یکدیگر می‌شود. جوامع جدید از خُرده‌فرهنگ‌های متفاوتی تشکیل شده‌اند که هر کدام هنجارهای خاص خود را دارند و ممکن است هنجارهای خارج از خُرده‌فرهنگ خود را کج‌روی تلقی کنند. جامعه‌شناسانی مانند کوهن^۱، ماتزا^۲ و فلدمن^۳ بر این باورند که توجه به خُرده‌فرهنگ‌ها در تبیین کج‌روی‌ها از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. آن‌ها با مطالعهٔ

1. Cohen

2. Manu

3. Trobriand

گروه‌های بزهکار به منظور تبیین کج‌روی‌های اجتماعی بر پایه خُرده‌فرهنگ‌های متفاوت، اشاره می‌کنند که چنین گروه‌هایی معمولاً در اجتماعات خُرده‌فرهنگی رشد می‌یابند. دانشجویان بیشتر به خُرده‌فرهنگ جوانان تعلق دارند و در این‌گونه گروه‌ها شرکت می‌کنند (اریک گود^۱ ۱۹۹۴، به نقل از ستوده، ۱۳۸۳: ۱۴۷). همچنین به دلیل گسترش ارتباطات میان دانشجویان در فضاهای دانشگاه و خوابگاه، امکان تبادلات فرهنگی بین دانشجویان وابسته به فرهنگ‌های مختلف فراهم می‌شود و آن‌ها به راحتی می‌توانند تازه‌ترین مدل‌های مو، ریش، شلوار، کفش، موسیقی و حتی الگوهای گذران اوقات فراغت را از فرهنگ‌های مختلف یاد بگیرند. در همین راستا، برخی از دانشجویان در دانشگاه جذب خُرده‌فرهنگ‌های دانشگاه مانند خُرده‌فرهنگ سیگاری می‌شوند که از انگیزه‌های آنان می‌توان به مُد بودن، کسب تجربه و... اشاره کرد.

۳. روش

با توجه به این‌که هدف اصلی پژوهش حاضر مطالعه تجربه زیسته و درعین حال فهم معنای ذهنی کنشگران دانشجوی دختر و پسر از مصرف سیگار است، بنابراین از رویکرد کیفی و روش پدیدارشناسی بهره گرفته شده است. افراد مورد مطالعه و مشارکت‌کنندگان در این تحقیق، شامل ۲ گروه از دانشجویان دختر و پسر (مجرد) خوابگاهی و غیرخوابگاهی در همه رشته‌های تحصیلی در سال تحصیلی ۹۸-۱۳۹۷ می‌شد که در دوره‌های کارشناسی و کارشناسی ارشد در دانشگاه خوارزمی شاغل به تحصیل بودند و در این راستا، با ۱۵ نفر از دانشجویان دختر و ۱۵ نفر از دانشجویان پسر (روی هم رفته ۳۰ نفر)، مصاحبه عمیق با معیار اشباع نظری انجام شد.

ترکیب مشارکت‌کنندگان این‌گونه بود که ۱۷ نفر از دانشجویان پسر خوابگاهی و غیرخوابگاهی و ۱۳ نفر از دانشجویان دختر خوابگاهی و غیرخوابگاهی در دامنه سنی ۱۸ تا ۲۹ سال بودند. تعداد ۲۰ نفر ($M = 22.63, SD = 3.05$) از دانشجویان (دختر و پسر) در دوره کارشناسی و ۱۰ نفر در دوره کارشناسی ارشد در رشته‌ها (تربیت بدنی، فلسفه، ادبیات، عمران و...) و سال‌های مختلف مشغول به تحصیل بودند. از میان ۱۷ دانشجوی پسر، ۱۱ نفر پیش از ورود به دانشگاه و ۶ نفر پس از ورود به دانشگاه شروع به مصرف سیگار کرده بودند ($M = 23.12, SD = 2.76$). در برابر آن، از ۱۳ نفر دانشجوی دختر، زمان آغاز مصرف سیگار توسط ۷ نفر از آن‌ها به قبل از ورود به دانشگاه و ۶ نفر به بعد از ورود به دانشگاه بازمی‌گشت ($M = 22, SD = 3.39$). روش برگزیدن مشارکت‌کنندگان، نمونه‌گیری هدفمند با استراتژی گلوله برفی بود و برای تحلیل داده‌ها از تکنیک تحلیل تماتیک (مضمونی) استفاده شد. ارزیابی کیفیت تحقیق، برحسب دو معیار اعتبار و پایایی بوده است. هریک از محققان، از دیدگاه خود به موضوع اعتبار نگرسته‌اند و در کاربرد آن از مفاهیم متعددی همانند کیفیت، دقت و قابلیت اعتماد استفاده کرده‌اند. «اعتبارپذیری»، به واقعی بودن توصیف‌ها و یافته‌های پژوهش اشاره دارد و

1. Erich good

عبارت است از میزان اعتماد به واقعی بودن یافته‌ها برای شرکت‌کنندگان پژوهش و برای زمینه‌ای که پژوهش در آن انجام شده است؛ به این معنا که آنچه در یافته‌ها و نتایج تحقیق از سوی پژوهشگر ذکر می‌گردد، همانی باشد که در نظر و ذهن مشارکت‌کنندگان بوده است. بدین ترتیب به منظور دستیابی به هدف و برای ارزیابی کیفیت این تحقیق، از برخی استراتژی‌های مورد نظر لینکلن و گویا شامل تماس طولانی با محیط پژوهش، مشاهده مستمر، بررسی از زوایای مختلف، تبادل نظر با هم‌تایان و کنترل از سوی اعضا (حریری، ۱۳۸۵: ۶۶)، استفاده شده است.

۴. یافته‌ها

در استخراج و نمایش یافته‌ها به تفکیک دانشجویان دختر و پسر، نخست کدهای اولیه از درون متن مصاحبه‌ها برای فهم عمیق‌تر آن‌ها بیرون کشیده شد. در مقوله‌بندی کدهای اولیه و پایه‌ریزی تم‌های فرعی، این تم‌ها از دل کدهای اولیه بیرون کشیده شدند و در دسته تم فرعی قرار گرفتند. در مرحله پایانی، یعنی تشکیل تم اصلی، مفهوم کلی و انتزاعی برداشت شده از تم‌های فرعی احصا و برجسب‌گذاری شدند. در جمع‌بندی فراگیر و گزیده از مقایسه مصرف سیگار در میان دانشجویان دختر و پسر، می‌توان به برخی از تفاوت‌ها و تمایزات جنسیتی میان آن‌ها به شرح زیر اشاره کرد.

۴-۱. درک و فهم از سیگار

درک افراد از سیگار، دربردارنده ۲ تم اصلی با نام‌های آرام‌بخشی سیگار و اغواگری سیگار است که از تم‌های فرعی احساس آرامش، وسوسه سیگارکشیدن و عدم کنترل سیگار تشکیل شده است.

جدول شماره ۱: کدهای اولیه، تم‌های فرعی و تم‌های اصلی برای موضوع درک افراد از سیگار

جنسیت	کدهای اولیه	تم‌های فرعی	تم‌های اصلی
پسر	آرامش، حال خوب	احساس آرامش	آرام‌بخشی سیگار
	وسوسه، نیکوتین، بی‌قدرتی	وسوسه سیگارکشیدن	اغواگری سیگار
	عدم کنترل در مصرف سیگار، بی‌ارادگی در مصرف سیگار	عدم کنترل سیگار	اغواگری سیگار
دختر	راحتی، آرامش	احساس آرامش	آرام‌بخشی سیگار
	وسوسه، فکر سیگار، دکه سیگار	وسوسه سیگارکشیدن	اغواگری سیگار

۱-۱-۴. آرام بخشی سیگار

دانشجویان پسر و دختر، درک کمابیش همانندی درباره کارکرد آرام بخشی سیگار داشتند و هر دو گروه سیگار را تسکین دهنده و آرام بخش می دانستند. این درک دانشجویان از مصرف سیگار که به نوعی تلقی کارکردی از آن را بازنمایی می کند، به دانشجویان حس خوب و مثبتی را انتقال می دهد و در نتیجه تداوم این حس، بخشی از آن ها به مصرف سیگار سوق می یابند. توصیف دو نفر از دانشجویان پسر دوره کارشناسی ارشد در این مورد، چنین است:

«با شنیدن کلمه سیگار، یاد آرامش می افتم، سیگار واقعاً آدمو تسکین می ده.» (م، ا، تاریخ)

«خیلی حس خوبیه، احساس آرامش می کنم.» (ز، ا، مشاوره خانواده)

با این همه در زمینه نقش مصرف سیگار در آرامش بخشی، نتایج متناقضی از مطالعات مطرح شده است و یافته اجماعی در این زمینه وجود ندارد؛ گرچه مسلم این است که باور به این نقش سیگار در میان مصرف کنندگان بسیار شایع است، تا آنجا که به عنوان یکی از دلایل عدم ترک مصرف سیگار از سوی آنان مطرح می شود. برای نمونه، یافته های مطالعه کامران و شرقی (۱۳۸۸) پیرامون عوامل ایجادکننده هنجارهای مؤثر بر رفتار کشیدن سیگار در بین دانشجویان خوابگاهی در دانشگاه علوم پزشکی اردبیل، نشان داد که بیش از نیمی از دانشجویان مورد مطالعه در این تحقیق با این گزاره که «استعمال سیگار آرامش روحی و فکری به همراه دارد»، موافق اند. افزون بر آن، بسیاری از این افراد تاکنون اقدام به ترک سیگار نکرده بودند و بیشتر ایشان از میان دانشجویان موافق با پنداشت آرامش فکری ناشی از استعمال سیگار بودند.

۱-۲-۴. اغواگری سیگار

افزون بر حس آرام بخشی، مصرف سیگار برای دانشجویان مصرف کننده اغواگری نیز می کند. این اغواگری حتی با دیدن نگاره، تصویر و فیلم سیگار در میان دانشجویان اتفاق می افتد؛ به طوری که بخشی از دانشجویان مورد مطالعه با دیدن یک فیلم هم به سیگار کشیدن وسوسه می شدند و می گفتند سیگار کشیدن خود را نمی توانند کنترل کنند. دو نفر از دانشجویان کارشناسی، در این باره چنین می گویند:

«دوست دارم سیگار بکشم، آدم تو فیلم هم ببینه سیگار روشن می کنن، دوست داره سیگار روشن کنه!» (م، ک، شیمی)

«سیگار بهمون می آد تو ذهنم.» (م، ک، عمران)

گروهی از دانشجویان دختر و پسر بیان کردند با شنیدن کلمه سیگار، میل به مصرف آن در بین ایشان شکل می گیرد. این نقش اغواگرانه سیگار، در بین دانشجویان پسر قوی تر از دانشجویان دختر

بود؛ به طوری که دانشجویان پسر، نسبت به دانشجویان دختر بر مصرف سیگار خود کنترل کمتری داشتند و با شنیدن کلمه سیگار و یا دیدن آن، ترغیب به مصرف آن می شدند.

۲-۴. مصرف سیگار و زمینه های آن

موضوع زمینه های شکل گیری مصرف سیگار در میان دانشجویان، دربردارنده ۵ تم اصلی (شامل پیوند با افراد سیگاری، فشار روحی، کنجکاوی، پیوند با افراد سیگاری و مشروعیت زدایی از جامعه جنسیتی) و ۱۰ تم فرعی به شرح جدول شماره ۲ بود.

جدول شماره ۲: کدهای اولیه، تم های فرعی و تم های اصلی برای موضوع زمینه های شکل گیری مصرف سیگار

جنسیت	کدهای اولیه	تم های فرعی	تم های اصلی
پسر	خانواده سیگاری، دوستان سیگاری، وقت گذرانی با دوستان سیگاری	زمینه خانوادگی	پیوند با افراد سیگاری
		دوست سیگاری	
	مشکلات خانوادگی، درگیری های خانوادگی	مشکلات خانوادگی	فشار روحی
		فشار روحی	
دختر	افسردگی، بحران روحی، ناامیدی، بی انگیزگی، دل زدگی	افسردگی	فشار روحی
	بحران های زندگی، اتفاقات زندگی	مشکلات خانوادگی	
	حس کنجکاوی، مزه کردن	کنجکاوی	کنجکاوی
	دوستان سیگاری، دوره می های دوستانه	دوست سیگاری	پیوند با افراد سیگاری
		برادر سیگاری	
	نگاه جنسیتی جامعه به دختر سیگاری	مقاومت علیه نگاه جنسیتی جامعه	تبعیض جنسیتی

۴-۲-۱. پیوند با افراد سیگاری

بر اساس نظریه ساترلند، رفتار انحرافی موروثی و ذاتی نیست؛ بلکه روش آموختن این رفتار همانند روش آموختن سایر رفتارهاست. در این مطالعه دو تم فرعی با عناوین «زمینه خانوادگی» و «دوست سیگاری» در داخل تم اصلی پیوند با افراد سیگاری احصا شدند. در بخشی از پژوهش‌های خارجی نیز (برای نمونه، الکسپولوس و همکاران، ۲۰۰۹؛ مندیل و همکاران، ۲۰۱۰)، داشتن مادر، پدر و دوست سیگاری به عنوان مهم‌ترین دلایل مصرف سیگار از سوی دانشجویان مورد مطالعه بوده‌اند. بر پایه این تم‌ها، نقش خانواده و بافت آن (پدر، برادر و... سیگاری) در تشویق دانشجویان به ویژه دختران و روی آوردن آن‌ها به مصرف سیگار، برجسته بود. یکی از دانشجویان دختر دوره کارشناسی در این باره می‌گوید:

«اولین سیگارو از جیب بابام دزدیدم و کشیدم. اولش سرگیجه داشتم، ولی خودم دوست داشتم؛ چون تو خانواده‌ای بزرگ شده بودم که جفت برادرام و پدرم سیگاری بودند.»
(ز.، ک.، روان‌شناسی)

افزون بر تأثیر خانواده، دوستان و همسالان سیگاری نیز نقش برجسته‌ای در تشویق دانشجویان به سیگار داشته‌اند؛ به طوری که دانشجویان دارای دوستان سیگاری، گرایش برجسته‌تری به مصرف سیگار نشان داده‌اند که در دانشجویان پسر نقش دوستان در این زمینه بیشتر از دانشجویان دختر بوده است.

یکی از دانشجویان پسر دوره کارشناسی درباره این‌که چگونه از راه دوستان سیگاری خود به سمت مصرف سیگار رفته است، می‌گوید:

«با بچه‌ها که بیرون می‌رفتیم، جاهای تفریحی قلیون می‌کشیدیم، یه سیگار هم می‌کشیدیم، من تو جمع دوستانم بودم که سیگار می‌کشیدند، منم دوست داشتم بکشم و شروع کردم به سیگار کشیدن.» (م.، ک.، فیزیک)

۴-۲-۲. فشار روحی

فشارهای روحی از جمله مشکلات خانوادگی، افسردگی و درگیری‌های روحی، از دیگر زمینه‌های مصرف سیگار در میان دانشجویان بوده است. تحقیقات بسیاری نشان‌دهنده وجود نرخ بالای افسردگی و اضطراب در مصرف‌کنندگان سیگار است. مطالعه داودی و همکاران (۱۳۹۵)، نشان داد که دچار شدن به افسردگی و اضطراب می‌تواند انگیزه مصرف سیگار در افراد گردد.

مرتن رفتارهای افراد روان‌پریش و روان‌رنجور، افراد منفور و مطرود، ولگردها، خانه‌به‌دوشان، دوره‌گردها، افراد الکلی و معتادان را در این مقوله قرار می‌دهد که بر پایه آن، افراد معتاد به مصرف سیگار نیز در این دسته جای دارند. کسانی که دچار افسردگی شده‌اند و از جامعه دوری می‌کنند نیز در این دسته جای می‌گیرند و امکان این‌که به مصرف سیگار ترغیب شوند، وجود دارد.

نتایج این تحقیق نشان داد هنگامی که دانشجویان در شرایط پُرفشار روحی مانند مشکلات خانوادگی، شکست عاطفی، مشکلات تحصیلی، مشکلات مالی و... قرار می‌گیرند، برای گریز از مشکلات و تسکین این فشارها به مصرف سیگار روی می‌آورند.

«اولین بار که سیگار دستم گرفتم، یه سری مشکلات خانوادگی داشتیم، دیگه از همون موقع من هم سیگار می‌کشیدم؛ همین جوری به ذهنم آمد که برم سیگار بکشم!» (م، ک، کامپیوتر)

«چیزی که مشخصه، اینه که خیلی تحت فشار بودم، از نظر روحی احساس کردم باید سیگار بکشم، اوایل مصرفم خیلی داغون بودم، سرفه می‌زدم، ولی چون سیگار نیکوتین داره و جذب می‌کنه، یه جوری شده بود که می‌خواستم کتاب هم بخونم، می‌گفتم بزار برم یه نخ دیگه بکشم پیام.» (ز، ا، جامعه‌شناسی)

دیگر دانشجوی پسر شاغل در دوره کارشناسی، به نقش وجود افسردگی در زندگی بر مصرف سیگار به شرح زیر اشاره کرده است:

«یه دوره‌ای، زمستان گذشته یه جورایی افسرده شده بودم، یه کم رفته بودم تو فاز بی‌خیالی که این دنیا به درد نمی‌خوره، ول کن دنیا رو و از این حرفا. رفته بودم پیش دوستم، اونم فازش مثل من بود، نشستیم و سیگار کشیدیم. من قبل از سیگار قهوه‌خونه می‌رفتم، یه بحران چندساله افسردگی رو تو زندگی ام پشت سر گذاشته بودم و هنوز هم از بین نرفته، الان هم تو خوابگاه که دوباره افسرده شدم.» (م، ک، ادبیات انگلیسی)

۳-۲-۴. کنجکاوی

درباره تم اصلی کنجکاوی، آشکار شد برخی از دانشجویان به ویژه دانشجویان دختر از سر کنجکاوی به مصرف سیگار گرایش پیدا کرده‌اند. بخش از آن‌ها نیز نخست به قصد کنجکاوی دست به این کار زده‌اند، ولی پس از مصرف به دلیل وابستگی خاصی که مصرف سیگار در آن‌ها ایجاد کرده، انگیزه لذت جای کنجکاوی را گرفته است:

«تو محیط‌هایی که بودم، دوستانم اکثراً سیگاری بودن، ولی کسی نیومد بگه سیگار بکش، تحت تأثیر شرایط منم کشیدم. اولش تجربه و کنجکاوی بود، ولی بعدش برام لذت بخش شد.» (ز، ک، شیمی)

«می‌خواستم تجربه‌ش کنم، می‌خواستم بدونم چیه. یه چیزای بد رو این قدر می‌برن بالا و ازش بد می‌کن که آدم دوست داره ببینه او چیز بد چیه! وقتی ازش استفاده می‌کنی، می‌بینی اونقدر که ازش بد می‌گفتن، هم بد نبود! از سر کنجکاوی رفتم سراغش، به نظرم نباید جنبه منفی شو بگن، چون آدم به طرفش کشیده می‌شه و دوست داره بدوننه چی هست!» (ز، ک، جغرافیا)

۴-۲-۴. ایستادگی در برابر نگاه جنسیتی جامعه

این تم تنها توسط دانشجویان دختر پیش کشیده شد. گذار جوامع از وضعیت سنتی به مدرن، مستلزم تحولاتی در ساختارهای کهن است و باورها و نگرش‌های متفاوتی را نسبت به گذشته ایجاد کرده که به بازتعریف هویت انسانی و اجتماعی زنان و مردان انجامیده است.

از پیامدهای این پدیده، مسئله‌مند شدن ساختارها و ارزش‌هایی است که تبعیض و نابرابری جنسیتی میان زنان و مردان را بدیهی می‌شمارد. نابرابری‌هایی که روزگاری ذاتی و طبیعی انگاشته می‌شد، پایگاه خود را در ذهن و اندیشه زنان از دست داده و مشروعیت آن، حتی در دورافتاده‌ترین نقاط، در حال فروریختن است (کاستلز، ۱۳۸۰: ۱۷۷-۱۷۶، به نقل از هومین فر، ۱۳۸۲).

به‌زعم برخی دانشجویان دختر، جامعه به مصرف سیگار توسط دختران نگاهی جنسیتی دارد؛ گویی پسران مجاز به مصرف سیگارند، ولی این کار برای دختران زشت و ناپسند است و مصرف آن از سوی دختران با برچسب‌های منفی دیگر همراه است. دانشجویان دختر مورد مطالعه، سیگار را مختص مردان نمی‌دانند و با مصرف سیگار سعی بر بیان این نکته دارند که فرقی میان آن‌ها با مردان نیست. از طرفی، در جامعه ما محدودیت‌هایی برای دختران وجود دارد که آن‌ها را از انجام برخی کارها بازمی‌دارد و این حس را در ایشان ایجاد می‌کند که نمی‌توانند درباره اعمال خود آزادانه تصمیم بگیرند؛ از این رو مصرف سیگار برای برخی دختران همراه با حس آزادی بوده است و آن‌ها با مصرف سیگار سعی در افزایش اعتماد به نفس و اعاده حقوق تضییع شده خود در جامعه مردسالار داشته‌اند. تبعیض جنسیتی که جامعه برای دختران قائل است، موجب نارضایتی دختران می‌شود و آن‌ها سعی دارند به گونه‌ای خاص به این موضوع اعتراض کنند و سیگار کشیدن، نمودی از این اعتراض است:

«من دیدم دختری رفته بیرون با دوستاش سیگار می‌کشد و استوری گذاشته که سیگار هم دستشه و به این افتخار می‌کنه، چون اعتماد به نفس بهش می‌ده، رفته رفته مصرف سیگارش بیشتر می‌شه و دوستایی که اطرافش هستن هم بیشتر می‌شه، سیگار به من اعتماد به نفس می‌ده.» (ز.، ا.، مشاوره خانواده)

«اوایل خیلی از نگاه آدمای توی خیابون بدم می‌اومد، احساس می‌کردم خیلی جنسیت‌زده نگاه می‌کنند، من تو خیابون هم می‌کشیدم و نگاه آدمای نگاه عجیبی بود، نگاهی بود که انگار به پسر می‌تونه سیگار بکشد، ولی اگر من به‌عنوان یک دختر سیگار بکشم، لزوماً خرابم.» (ز.، ک.، ادبیات فارسی)

۴-۳. تصور کنونی از مصرف سیگار

در زمینه درک فعلی دانشجویان از مصرف سیگار، نتایج نشان داد که این موضوع در بردارنده ۴ تم اصلی (شامل برچسب‌زنی، خرده فرهنگ کج‌رو، کسب هویت و تشخیص‌یابی و مصرف به‌مثابه هنجار) و ۸ تم فرعی است.

تجربه جنسیتی مصرف سیگار در بین دانشجویان دانشگاه خوارزمی

جدول شماره ۳: کدهای اولیه، تم‌های فرعی و تم‌های اصلی برای موضوع تصور کنونی از مصرف سیگار

جنسیت	کدهای اولیه	تم‌های فرعی	تم‌های اصلی
	برچسب‌زدن از سوی جامعه	برچسب‌زنی	برچسب‌زنی
پسر	سیگار به‌عنوان وسیله، بهانه دورهم‌بودن، بهانه با جمع‌بودن، سیگار وسیله صمیمیت و دوستی	دوره‌می با دوستان و مصرف سیگار اجتماعی شدن پارادوکسیکال	خرده‌فرهنگ کج‌رو
	احساس بزرگی، کشیدن سیگار به خاطر چشم‌وهم‌چشمی	کسب هویت چشم‌وهم‌چشمی	کسب هویت
	سیگار برای همه، سیگار غیرطبقاتی، عادی‌بودن کشیدن سیگار، طبیعی‌بودن کشیدن سیگار	آزادبودن در انتخاب سیگار عادی‌بودن سیگار	مصرف به‌مثابه هنجار
دختر	سیگارکشیدن برای دیده‌شدن، سیگارکشیدن برای پذیرش اجتماعی	مصرف به خاطر دیده‌شدن در جمع	تشخص‌یابی
	سیگار برای همه، تلقی عدم اعتیاد از سیگار، عادی‌بودن سیگار	آزادبودن در انتخاب سیگار عادی‌بودن سیگار	مصرف به‌مثابه هنجار
	نگاه منفی دیگران و جامعه، سیگارکشیدن به‌عنوان کار خلاف	برچسب‌زدن	برچسب‌زدن

۱-۳-۴. برچسب‌زنی

نظریه برچسب‌زنی، بر تمایل اکثریت به پیوند زدن برچسب منفی به اقلیت یا کسانی که آن‌ها را منحرف از هنجارهای معمول تلقی می‌کند، تمرکز دارد. هوارد بکر تأکید می‌کند که برچسب‌زنی به زمان انجام عمل و عواقب آن به‌ویژه پذیرش مجرم/منحرف بودن توسط فردی که برچسب خورده، نیز بستگی دارد.

با توجه به آنچه گفته شد، عمل سیگارکشیدن در محیط آموزشی مثل دانشگاه و خوابگاه که دارای قوانین و مقررات خاص است، بسیار انحرافی‌تر از زمانی دیده می‌شود که فرد در جایی مثل پارک یا خیابان سیگار مصرف می‌کند و امکان این‌که دانشجویان در دانشگاه و خوابگاه برچسب سیگاری بخورند، بیشتر از هر مکان دیگری است. نتایج این تحقیق نشان داد دخترها بیشتر از پسرها به خاطر مصرف سیگار برچسب می‌خورند. برخی از مصاحبه‌های انجام‌شده با دانشجویان دختری که تحت تأثیر این موضوع بودند، به این شرح است:

«بقیه یه جوریه به من نگاه می‌کنن که انگار هیولا هستم؛ یه جور دیگه بهم نگاه می‌کنند، برچسب سیگاری بهم می‌زنند!» (ز، ک،، تریت بدنی)

«کل دانشگاه نگاه عجیبی به پشت بوفه صورتی (یکی از مکان‌های سیگارکشیدن دانشجویان در دانشگاه) دارند، فکر می‌کنند ما اینجا نشستیم داریم چه کار می‌کنیم! خیلی ناراحت می‌شم برای ما اسم می‌گذارند و برچسب می‌زنند، بچه‌های پشت صورتی این‌طورند، بچه‌های پشت صورتی اون‌طورند... دخترای پشت صورتی فلان و بهمان‌اند، درحالی‌که اینجا اتفاق قبیحی نمی‌افته!» (ز، ک،، ادبیات)

۲-۳-۴. خُرده فرهنگ کج‌رو

در این تم، دو تم فرعی شامل «دورهمی با دوستان و مصرف سیگار» و «اجتماعی شدن پارادوکسیکال» استخراج شده است. بر پایه مصاحبه‌های انجام شده، دانشجویان به ویژه پسران ترجیح می‌دادند در کنار دوستان سیگاری خود باشند که در چنین موقعیت‌هایی، میزان مصرف سیگار توسط آن‌ها افزایش می‌یافت. به گفته‌ای، «در جمع دوستان بودن» یکی از عوامل انگیزش دانشجویان به مصرف سیگار بوده است:

«موقعی که تنها هستم و سیگار می‌کشم، بیشتر یه فاز غم دارم. بیشتر احساس می‌کنم تنهام، ولی توی جمع فقط به قصد صمیمیت که دور هم جمع بشیم، دو تا حرف بزیم و بخندیم هست، در کنارش سیگار هم می‌کشیم!» (م، ک،، روان‌شناسی)

در چنین حالتی، با مفهومی به نام «اجتماعی شدن پارادوکسیکال» مواجه هستیم که به شکل یک تم نیز در داده‌ها پدیدار شد؛ بدین معنی که در میان قشر دانشجویان، خُرده فرهنگ‌هایی یافت می‌شود که افراد برای هم‌رنگی با جمع و پذیرش در گروه، اصول و سبک رفتار گروه را می‌پذیرند و در این جمع‌های دوستانه به شکل پارادوکسیکال اجتماعی می‌شوند. به عبارتی، سیگار و مصرف آن در میان دانشجویان، کارکردی دوگانه دارد؛ هم اسبابی برای صمیمیت و دوستی و کمک به یکدیگر در مواقع ضروری و مشکلات است و هم ابزاری برای گرویدن به خُرده فرهنگ کج‌رو که از سوی جامعه به عنوان فعلی مغایر با ارزش‌ها و هنجارهای جامعه تلقی می‌شود. این نقش دوگانه سیگار، بیشتر در میان دانشجویان پسر مشاهده شده است تا دانشجویان دختر:

«سیگاری‌ها وقتی باهم‌اند، حواسشون به هم هستش، توی کمک‌هایی که بهم می‌کنن، مثلاً یه دوست سیگاری مشکلی براش پیش بیاد، اون اکیپ سیگاری همه‌جوره هواشو داره تا اذیت نشه، ولی توی گروه‌های غیرسیگاری این صمیمیت رو ندیدم!» (م، ک،، زیست سلول)

۳-۳-۴. تشخیص یابی

صدیق سروستانی و قادری (۱۳۸۸) در پژوهش «ابعاد فرهنگی، اجتماعی و سیاسی هویت دانشجویان برمبنای مؤلفه‌های سنتی و مدرن»، حوزه هویت را عرصه مواجهه سنت و مدرنیته و این پدیده را یکی

از برجسته‌ترین پدیده‌های اثرگذار در هویت ایرانی در نظر گرفته‌اند. برپایه این مطالعه، سنین نوجوانی و جوانی که گاه شکل‌گیری هویت فرد است، نقش مهمی در افزایش یا کاهش شیوع مصرف سیگار در سطح جامعه دارد. بر همین اساس، نتایج مطالعه حاضر نشان داد که بخشی از دلایل مصرف سیگار در میان دانشجویان به ویژه پسران، تشخیص یابی بود؛ به طوری که یکی از انگیزه‌های دانشجویان پسر که پیش از ورود به دانشگاه مصرف سیگار را آغاز کرده بودند، تشخیص یابی و کسب هویت بوده است:

«اوایل که شروع کردم به سیگار کشیدن، احساس بزرگ شدن داشتم، من به نوجوان بودم و حس غرور و بزرگ شدن می‌کردم.» (م، ا، تاریخ)

در کنار درک تشخیص یابی، چشم‌وهم چشمی نیز فهم دیگری در میان بخشی از دانشجویان درباره مصرف سیگار بوده است. مطالعه نشان داد گاهی دانشجویان از روی چشم‌وهم چشمی و برای این که در جمع دوستان مورد توجه قرار گیرند و به عبارتی رؤیت پذیر شوند، دست به مصرف سیگار می‌زنند؛ اگرچه این چشم‌وهم چشمی بازهم در راستای هویت یابی‌ای است که دانشجویان برای دست یافتن به این هدف، از مصرف سیگار کمک می‌گیرند. در این زمینه، یکی از دانشجویان پسر کارشناسی می‌گوید:

«به نظر من، خیلی از دخترا و پسر سیگار رو به عنوان عاملی می‌دونند که باعث می‌شه جامعه قبولشون کنه و افراد دوروبر بهشون اهمیت بدن! اونا سیگار می‌کشن و می‌خوان توی اون جمع‌ها پذیرفته بشن، من همچین احساسی دارم!» (م، ک، فلسفه)

تشخیص یابی در میان دختران، گاهی ابزاری برای ایستادگی در برابر نظام مردانه و گفتمان پدرسالاری است؛ بنابراین، دختران دانشجویی می‌کنند با مصرف سیگار، افزون بر کسب جایگاه عاملیت و در نتیجه مقاومت علیه موقعیت نابرابر خویش در جامعه، جایگاه زنانه خود در جامعه را بازیابی کنند و مورد پذیرش اجتماعی قرار گیرند.

به تعبیر مصطفی بلوردی و مهنی (۱۳۹۸: ۱۴-۱۳)، تمایل دختران به مصرف سیگار، می‌تواند گونه‌ای ابراز وجود تلقی شود که تجربه آن، به پنداشت دختران، صورت‌بندی و برساخت توانایی آن است. بنابراین، از آنجاکه سیگار کنشی مردانه تلقی می‌شود، دختران از این مسئله به منزله امکان نمایش خود همچون شخصیتی مستقل در جامعه سود می‌برند؛ چراکه با اهمیت یافتن سیاست زندگی در جامعه امروز، چشم‌اندازی پیش روی آنان قرار می‌گیرد که می‌توانند بر پایه آن رفتارهایشان را در اختیار خود بگیرند. از این رو، مصرف سیگار بیش از پیش ناظر بر تعریفی است که افراد از کنش خود مُراد می‌کنند.

۴-۳-۴. مصرف به مثابه هنجار

سیگار کشیدن به مرور پدیده‌ای عادی و بهنجار در جامعه شده و سیگار کشیدن جوانان و حتی نوجوانان در اماکنی مانند پارک‌ها، کافی‌شاپ‌ها، خیابان‌ها و... معمول شده است. باین وجود، گرچه نگاه جامعه به این پدیده هنوز به گونه‌ای است که یک دختر نمی‌تواند آزادانه و مانند یک پسر سیگار را

در هر زمان و مکان روشن کند، ولی نگاه منفی به این پدیده به سرعت در حال کاهش است و دختران مصرف کننده سیگار در فضاهای عمومی روبه افزایش اند. مصرف سیگار، روندی روبه رشد دارد و در حال تبدیل شدن به امری عادی و بهنجار است. دانشگاه و خوابگاه نیز از جاهایی است که با وجود مقررات خاص خود، دانشجویان به راحتی در آنجا سیگار مصرف می کنند. در مصاحبه با دانشجویان، آشکار شد بخشی از دانشجویان به ویژه پسران، سیگار را به عنوان یک هنجار مصرف می کنند:

«سیگار رو چیز مهمی نمی دونمش، یه چیز عادیه برام! هر کی بخواد سیگار می کشه، هر کی هم بخواد نمی کشه، سیگار رو تابوی اجتماعی نمی دونم.» (م.، ک.، کامپیوتر)

بخشی از این تلقی هنجارگونه از مصرف سیگار، به بافتی برمی گردد که دانشجویان در آن زاده شده و پرورش یافته اند. بخشی از دانشجویان در خانواده هایی به دنیا آمده اند که یکی از اعضای خانواده به ویژه پدر مصرف کننده سیگار بوده و همین موجب شده است دانشجویان نیز مصرف آن را عادی و بهنجار و بخشی از ضروریات زندگی تلقی کنند. باین همه این برداشت هنجارگونه از مصرف سیگار، در دانشجویان پسر برجسته تر از دانشجویان دختر بوده است. دیدگاه یک دانشجوی پسر کارشناسی درباره عادی بودن مصرف سیگار، چنین است:

«من بابام سیگار می کشید، برای همین سیگار کشیدن برام چیز عادی بود.» (ز.، ک.، تربیت بدنی)

۴-۴. انگیزه مصرف سیگار

انگیزه دانشجویان دختر و پسر از مصرف سیگار، در بردارنده ۳ تم اصلی و ۶ تم فرعی بود.

جدول شماره ۴: کدهای اولیه، تم های فرعی و تم های اصلی برای موضوع انگیزه مصرف سیگار

جنسیت	کدهای اولیه	تم های فرعی	تم های اصلی
پسر	مشکلات روحی، سختی و فشار کارهای درسی	فشار روحی	فشارزدایی
		فشار تحصیلی	
پسر	میل به تجربه، مزه کردن	کسب تجربه	کسب تجربه
		پیش زمینه برای استعمال دخانیات دیگر	سیگار مکمل سایر مواد
دختر	کاهش فشار روحی، کاهش استرس، کمک به حل مسئله درسی، بازکردن ذهن	فشار روحی	فشارزدایی
		فشار تحصیلی	
		رفع استرس	
دختر	کنجکاوی، امتحان کردن، مزه کردن	کنجکاوی	کسب تجربه
		کسب تجربه	

۱-۴-۴. فشارزدایی

فشارهای روحی و تحصیلی، از جمله عوامل زمینه‌ساز مصرف سیگارند که در برخی از مصاحبه‌ها به آن‌ها اشاره شده است. هنگامی که افراد تحت فشار روحی قرار می‌گیرند، سیگار می‌کشند و بدون این‌که بر مصرف خود کنترل داشته باشند، به سیگارکشیدن ادامه می‌دهند و گاهی هم بیش از حد معمول مصرف می‌کنند. این موضوع، هم در میان دانشجویان دختر و هم در بین دانشجویان پسر شایع بود. برخی از دانشجویان درباره فشار روحی و نقش آن در مصرف سیگار گفتند:

«اون زمان که سیگار کشیدنو شروع کردم، توی شرایط بدی بودم که حتی به خودکشی هم فکر می‌کردم، من حال خوبی نداشتم.» (ز، ا، مشاوره خانواده)

«من سر یه دختره چک خوردم، فشار روم اومده بود، سر یه دختر دعوا شد تو دانشگاه، گفتم بزار برم سمت سیگار!» (م، ک، جغرافیا)

برخی دانشجویان دختر مورد مطالعه در این تحقیق نیز اعتقاد داشتند سیگارکشیدن باعث رفع استرس در آن‌ها می‌شود که البته برجستگی این موضوع در پسران کمتر بود.

«موقعی که استرس خیلی زیاد دارم یا اضطراب دارم یا از چیزی ناراحتم، معمولاً سیگار می‌تونه آرومم کنه.» (ز، ک، شیمی)

«من برای کنکور استرس زیادی داشتم، موقعی که عید بود و به کنکور نزدیک می‌شدیم، من خیلی استرس داشتم، دست و پام همیشه می‌لرزید، همیشه استرس داشتم دانشگاه قبول نشم چه کار کنم، اونجا بود که ذهنم رفت به این‌که سیگار بکشم که ذهنم آروم بشه، چون ورزش کردم، دویدم هر کاری کردم، استرسم رفع نشد! گفتم برم سمت سیگار، چون واقعاً استرس زیادی داشت بهم وارد می‌شد.» (ز، ا، تربیت بدنی)

از طرفی، فشار تحصیلی بر دانشجویان برخی از رشته‌های مرتبط با حل مسئله (ریاضی، کامپیوتر، عمران و...)، یکی از انگیزه‌های مصرف سیگار در آنان بود؛ چه بسا آنان اعتقاد داشتند مصرف سیگار باعث بهبود عملکرد درسی آن‌ها می‌شود. برای نمونه، دانشجویانی چنین استدلال می‌کردند:

«شده بود یکی دو ماه می‌گذاشتمش کنار، بعد دوباره دست کسی می‌دیدم و دوباره می‌کشیدم. شاید سنگینی درسام هم مؤثر بوده، درسام سخت بود و بهم فشار می‌آوردن و سیگار می‌کشیدم!» (م، ا، عمران)

«من رشته‌م ریاضیه، بعضی وقتا شده وسط سؤالی که می‌خوام حل کنم و نمی‌تونم، می‌رم یه نخ سیگار می‌کشم، می‌آم قشنگ فکر می‌کنم، چون ذهنمو خالی کرده، می‌تونم دوباره سؤالو حل کنم، بعضی وقتا شده سر کلاس بودم، دیدم درسو نمی‌فهمم، از سر کلاس باشدم، اومدم بیرون یه نخ کشیدم، ذهنم آرام شده و برگشتم کلاس!» (ز، ک، ریاضی)

بر پایه درک این دسته از دانشجویان، در رشته‌های خاص مصرف سیگار بر عملکرد تحصیلی آن‌ها به‌ویژه در زمینه حل مسئله تأثیر مثبت داشته است و به همین دلیل مصرف بیشتری نسبت به دیگر

رشته‌ها داشته‌اند. در برابر، دانشجویان رشته‌های تربیت بدنی بیان کردند که مصرف سیگار بر عملکرد تحصیلی آن‌ها اثر منفی داشته است و این به دلیل اقتضائات این رشته و ضرورت فعالیت بدنی و فیزیکی دانشجویانش است که باعث شده دانشجویان رشته تربیت بدنی مصرف سیگار کمتری داشته باشند.

۲-۴-۴. کسب تجربه

در پژوهش رضوانی و همکاران با نام «شیوع و علل گرایش به مصرف سیگار در دانشجویان دانشگاه‌های شهر کرمان» (۱۳۸۹)، مشخص شد در کنار عوامل مؤثر در گرایش به مصرف سیگار، کسب تجربه نیز از اهمیت بسزایی برخوردار است.

در مصاحبه‌هایی که با دانشجویان انجام شد، شمار فراوانی از دانشجویان دختر و پسر برای اولین بار با هدف کسب تجربه سیگار مصرف کرده بودند. این کسب تجربه، بیشتر دلالت بر مفهوم لذت در مطالعه انصاری و همکاران (۱۳۸۶) و یا مفهوم هیجان‌خواهی در مطالعه مصطفی بلوردی و مهنی (۱۳۹۸) دارد که یکی از انگیزه‌های مصرف سیگار در میان دانشجویان نمونه نامبردگان بوده است.

«اولین بار ترم پنج کارشناسی بودم و دوستانم نشسته بودن و سیگار می‌کشیدن، من هم به نخ برداشتم، همینجوری نشستم باهاشون سیگار کشیدم. می‌خواستم به بار تجربه‌اش کنم، برام جالب بود، من تو جمع دوستایی بودم که سیگار می‌کشیدن و من هم نمی‌کشیدم تا اون بار که خواستم امتحان کنم و خیلی هم بد بود و حالم بد شد و حس بدی بود.» (م، ا، تکنولوژی آموزشی)

«من دوست داشتم سیگار و امتحان کنم، به یکی از بچه‌های دانشگاه گفتم به نخ بهم بده، اونم به نخ سیگار داد. دیگه بعد از اون من شروع کردم به سیگار کشیدن، همون روز اول من نصف به نخ رو کشیدم، دیگه از پس‌فرداش شروع کردم به نخ کشیدن، دیگه از هفته بعدش روزی دو سه نخ بود، بعدها بیشتر شد، به روزی ۶ یا ۷ نخ رسید» (ز، ک، تربیت بدنی)

۳-۴-۴. سیگار به عنوان مکمل دیگر مواد

این موضوع بیشتر در بین دانشجویان پسر گفته شده است. بر پایه فرضیه «دروازه ورود»، استفاده از مواد مخدر با سوء مصرف یک ماده قانونی (مخدر نرم) آغاز می‌شود و در سیر گسترش و تکامل به «ماده مخدر سخت» می‌رسد. طرفداران این نظریه، دروازه ورود به اعتیاد را سوء مصرف مواد یا داروهای مجاز می‌دانند. در واقع، این پنداره به توجیه و توضیح یک نظم و توالی در شروع به مصرف مواد مخدر اشاره دارد. مراحل نخستین سوء مصرف مواد، با مصرف مواد سبک همانند سیگار و مشروبات الکلی شروع می‌شود و به سوی مواد سنگین‌تر پیش می‌رود. بر این اساس، مصرف سیگار و مشروبات الکلی، مقدمه‌ای برای مصرف سایر مواد است (احتشامی، ۱۳۹۴). درک مصرف سیگار با این انگیزه و مطابق این فرضیه، در بین دانشجویان پسر برجستگی بیشتری داشته است.

«من می‌خواستم ماده گل بکشم، اما گفتن تا دود سیگار و ندی تو، گل رو هم عمراً بتونی بدی تو، اولین نخ سیگار که کشیدم، بعدش همون شب رفتم گل کشیدم، خیلی عالی بود!» (م، ک، عمران)

«اوایل من سیگار رو به خاطر مشروب می‌کشیدم، انگیزه خاصی نبود، نه به خاطر شاخ‌بازی بود نه به خاطر این که بخوام دیده بشم، ولی الان به جور اعتیاد محسوب می‌شه و دیگه نمی‌تونم ترکش کنم!» (م، ا، فلسفه)

۴-۵. خوابگاه و مصرف سیگار

درباره موضوع خوابگاه و سیگار و به عبارتی نقش خوابگاه در تشویق / تقبیح دانشجویان به مصرف سیگار، ۳ تم اصلی و ۵ تم فرعی استخراج شد.

جدول شماره ۵: کدهای اولیه، تم‌های فرعی و تم‌های اصلی برای موضوع نقش خوابگاه در مصرف سیگار

جنسیت	کدهای اولیه	تم‌های فرعی	تم‌های اصلی
	وقت‌گذرانی، گذران فراغت، بیکاری	گذراندن اوقات فراغت	عدم مشغولیت در خوابگاه
		بیکاری	
پسر	هم خوابگاهی سیگاری، هم‌اتاقی سیگاری، جمع سیگاری، دوستان سیگاری، هم‌رنگ‌شدن با جمع	هم خوابگاهی‌های سیگاری	پیوند با افراد سیگاری
		هم‌اتاقی‌های سیگاری	
	راحت‌بودن، آزادبودن در خوابگاه، دوری از خانه، دوری از خانواده، نبودن خانواده	عدم کنترل خانواده	عدم کنترل خانواده
دختر	هم خوابگاهی سیگاری، هم‌اتاقی سیگاری، دوست سیگاری	هم خوابگاهی‌های سیگاری	پیوند با افراد سیگاری
		هم‌اتاقی‌های سیگاری	
	عدم محدودیت در زمان کشیدن سیگار، آزادی، محدودیت در خانواده، دوری از خانواده، نبودن دوری پدر و مادر	عدم کنترل خانواده	عدم کنترل خانواده

۴-۵-۱. عدم مشغولیت و درگیری

هیرشی یکی از دلایل کج‌رویی یا عدم آن در میان افراد را به موضوع مشغولیت و درگیری پیوند داده و معتقد است معمولاً کسانی که درگیر کار، زندگی خانوادگی، سرگرمی، مشارکت اجتماعی و... هستند، کمتر فرصت پیدا می‌کنند که هنجارشکنی کنند (ستوده، ۱۳۸۳: ۱۳۷-۱۳۸).

دانشجویان مورد مطالعه در این تحقیق، زمان زیادی را در خوابگاه بیکار هستند و به دلیل نبود امکانات تفریحی و سرگرمی و برنامه های فرهنگی متناسب، احتمال گرویدن ایشان به مصرف سیگار افزایش یافته است. این موضوع در میان دانشجویان خوابگاهی پسر بیشتر از دختر دیده شده است.

«تو خوابگاه خیلی حوصله مون سر می ره و سیگار می کشیم و اینجوریه که بچه های دیگه میان پیش ما یا ما می ریم پیش او نا یا بچه های غیر خوابگاهی میان تو اتاق ما. کلاً هر جا که جمع می شیم، سیگار نفر بعدی جمع است در ذهنم نمی گنجه که با چند نفر جمع بشیم و سیگار نکشیم!» (م، ک،، ادبیات انگلیسی)

«شاید آگه کسی تو جمع سیگاریای خوابگاه باشه، بقیه بکشن، اونم می کشه، ولی من اینجوری نیستم، من هر موقع بخوام و نیاز داشته باشم می کشم. تو خوابگاه چون بیکاریم و کاری نداریم انجام بدیم، بیشتر سیگار می کشیم.» (م، ا،، فلسفه)

۴-۵-۲. پیوند با افراد سیگاری

در کنار فضای کلی خوابگاه، هم خوابگاهی ها و هم اتاقی ها نیز از مهم ترین و نزدیک ترین افراد به دانشجویان هستند که گاهی رفتارهایشان بر همدیگر اثر دارد. تحریک و در معرض مصرف سیگار قرار داشتن، فشار در همراهی، همتاسازی و هماهنگ شدن با هم اتاقی ها و شایع بودن مصرف سیگار، از جمله عوامل ترغیب دانشجویان به مصرف سیگار است.

طی مصاحبه های انجام شده با دانشجویان، یک دانشجوی پسر دوره کارشناسی می گوید که با ورود به خوابگاه، میزان مصرف سیگارش افزایش یافته است:

«تو خوابگاه هم کسانی هستن که سیگار می کشن، آگه مثلاً یکی شون دعوتم کنه اتاقش، می ریم و سیگار می کشیم.» (ز،، ک،، تربیت بدنی)

«من یه سال خوابگاه بودم، زندگی در خوابگاه تو اون شرایطی که چند نفر باهم هستند و بعد از یه مدتی همه چیزشون باهم هماهنگه و باهم اونجا زندگی می کنند، اصلاً نمی شه تو یه اتاق سه نفر سیگاری باشند و یه نفر نباشه، اصلاً نمی تونه اونجا دوام بپاره!» (م، ک،، شیمی)

۴-۵-۳. عدم کنترل خانواده

بر پایه نظریه کنترل، افراد به طور طبیعی گرایش به کج روی دارند و اگر تحت کنترل قرار نگیرند به این سمت خواهند رفت (ستوده، ۱۳۸۳: ۱۳۸-۱۳۷). بر اساس این دیدگاه، خانواده نقش مهم و بسزایی در کج روی فرد دارد و چنانچه والدین بر رفتارهای فرزندان شان، کنترل و نظارت کمی داشته باشند و یا نسبت به نقض هنجارها به وسیله فرزندان شان بی تفاوت باشند؛ احتمال کج روی فرد افزایش می یابد که گاه این عدم کنترل و نظارت، ناشی از ناتوانی والدین در کنترل رفتارهای فرزندان است.

دوری از خانواده و عدم کنترل و نظارت فرزندان، امکان کج روی را در افراد افزایش می دهد؛ دانشجویانی که از نظارت خانواده خود به دورند، چه بسا به رفتارهای انحرافی همچون مصرف سیگار تمایل پیدا می کنند. حضور دانشجویان دختر در خوابگاه و عدم نظارت و کنترل خانواده ها، زمینه ساز آغاز مصرف سیگار در ایشان بود و برای دانشجویان پسر سکونت در خوابگاه و دوری از خانواده، بیشتر همراه با افزایش مصرف سیگار بود.

«یه نکته که باید بگم و نظر شخصی منه و البته مقصر سیگاری بودنمو نمی خوام به گردن کسی دیگه بندازم. چیزی که باعث شد من سیگاری بشم، آزادی هست که توی خوابگاهه، من خونه چون شرایطش نیست، خیلی نمی کشم ولی تو خوابگاه همه جا راحت می کشیم، تو دانشگاه، جلوی حراست، تو خوابگاه ... تا یه حدی کنترل خانواده می تونه مؤثر باشه، ولی منم تا حدی چون از خانوادم دورم، در سیگاری شدنم مؤثر هست.» (م، ا، فیزیک)

یکی از دانشجویان کارشناسی درباره نقش دوری از خانواده بر مصرف سیگار دانشجویان که حتی امکان کنترل خانواده بر مناسبات دوستی را نیز از میان می برد، چنین توضیح می دهد:

«خوبی خوابگاه اینه که شما اگه خونه باشی، مثلاً دوازده شب نمی تونی دربیای و بری توی بالکن سیگار بکشی، خوابگاه این وضعیت رو داره، تو هر زمان که بخوای یه جا هست که بری سیگار بکشی، قبلاً تو خوابگاه دوستای سیگاری بودن که زنگ می زدم می اومدن می رفتیم پشت خوابگاه سیگار می کشیدیم.» (ز، ک، ادبیات فارسی)

۵. جمع بندی و نتیجه گیری

بر پایه یافته های این تحقیق درباره تفاوت تجربه جنسیتی مصرف سیگار در میان دانشجویان، نتایج زیر در خور توجه است:

۱. مصرف سیگار و پیوند با افراد سیگاری (خانواده، اطرافیان، دوستان): همان گونه که ساترلند می گوید، انحرافات عموماً در قالب گروه های نخستین همانند گروه دوستان یا خانواده آموخته می شود. به باور وی، بخش اصلی رفتار بزهکارانه در گروه های اولیه و صمیمی رخ می دهد. در فرایند ارتباط و کنش با دیگران، رفتار بزهکارانه یاد گرفته می شود (ستوده، ۱۳۸۳: ۱۳۶).

یکی از عواملی که باعث روی آوردن دانشجویان به مصرف سیگار می شود، الگوی خانواده سیگاری است. از طرفی، عدم ارتباط صمیمی بین فرزندان و والدین، فرزندان را به سوی دوستان سوق می دهد و باعث می شود آن ها پیوند صمیمی تری با دوستان خود داشته باشند، زمان بیشتری را با ایشان بگذرانند و با تأثیر پذیری از دوستان، در رفتار و پوشش و نوع تفریحات و گذراندن اوقات فراغت با آن ها هماهنگ شوند.

دانشجویان به دلیل سکونت در خوابگاه و دانشگاه، زمان بیشتری را با دوستانشان می گذرانند، تحت تأثیر همدیگر قرار دارند، حس آزادی بیشتری دارند و از طرفی تحت نظارت خانواده نیستند. این عوامل باعث می شود دانشجویان به کج روی و رفتارهای انحرافی روی آورند. برخی از دانشجویان

به دلیل چشم‌وهم‌چشمی، مُد بودن، پذیرفته شدن در جمع دوستان و... به مصرف سیگار ترغیب می‌شوند و یا با حضور در بین جمع‌ها و گروه‌های دوستی، برای هم‌رنگ شدن با سایر اعضای گروه، سیگار مصرف می‌کنند.

۲. خوابگاه بستری برای شروع و یا افزایش مصرف سیگار: بر اساس نظریه هیبرشی، با ضعف نظارت در دانشگاه، بی‌هنجاری و رفتارهای نابهنجار در میان دانشجویان شکل می‌گیرد. معمولاً کسانی که درگیر کار، زندگی خانوادگی، سرگرمی، مشارکت اجتماعی و... هستند، کمتر مجال هنجارشکنی پیدا می‌کنند. برعکس، کسی که بیکار است بیشتر به کج‌رفتاری روی می‌آورد. دانشجویان با ورود به خوابگاه و دوری از خانواده، دیگر در معرض نظارت و کنترل خانواده نیستند و این احتمال وجود دارد که درگیر رفتارهای نابهنجار شوند. بیشتر خانواده‌ها در برابر سیگار کشیدن فرزندان خود واکنش منفی نشان می‌دهند، درحالی‌که ورود به خوابگاه این نظارت را به حداقل می‌رساند.

یافته‌ها نشان داد برخی از دانشجویان پسر، مصرف سیگار را پس از راه‌یابی به دانشگاه و خوابگاه آغاز کرده‌اند و دانشجویانی هم که پیش از ورود به دانشگاه مصرف‌کننده سیگار بودند، میزان مصرفشان بیشتر شده است. همچنین وجود هم‌اتاقی سیگاری و در معرض مصرف سیگار قرار داشتن و شایع بودن مصرف آن در خوابگاه، از جمله عوامل ترغیب دانشجویان به مصرف سیگار بوده است. دانشجویان دختر نیز به دلیل عدم کنترل خانواده و احساس آزادی به مصرف سیگار روی می‌آورند. این نتیجه با مطالعه آفراسیابی و مداحی (۱۳۹۴) مبنی بر نقش جدایی و دوری از خانواده در مصرف سیگار از سوی دانشجویان خوابگاهی، همخوانی دارد.

۳. سیگار به مثابه لذت و تجربه: دانشجویان دختر و پسر خوابگاهی و غیرخوابگاهی، درک همانندی از مصرف سیگار داشتند. یکی از تصورات رایج آن‌ها در این زمینه، پنداشت لذت‌گرایانه از مصرف سیگار است که البته در میان دانشجویان پسر اعم از خوابگاهی و غیرخوابگاهی برجسته‌تر بود. مقایسه دانشجویان دختر و پسر خوابگاهی و غیرخوابگاهی در دو زمان قبل و بعد از راه‌یابی به دانشگاه، نشان داد که یکی از انگیزه‌های دانشجویان پسر در مصرف سیگار پیش از ورود به دانشگاه، کسب تجربه و کنجکاوی بوده است و پس از ورود به دانشگاه از حدت این انگیزه کاسته شده است.

در طیف مقابل، دانشجویان دختر خوابگاهی و غیرخوابگاهی قبل و بعد از ورود به دانشگاه با انگیزه کنجکاوی و کسب تجربه دست به مصرف سیگار زده‌اند. درک دانشجویان پسر و دختر خوابگاهی و غیرخوابگاهی پیش از آغاز مصرف سیگار، بیشتر به عنوان یک عامل کاهش اضطراب، استرس و فشار عصبی بوده که بعد از مصرف سیگار همین درک و تصور در اکثریت آنان وجود داشته است. دانشجویان پسر در هنگام برخورد با مشکلات و فشارهای زندگی، بیش از دانشجویان دختر سیگار می‌کشیدند؛ در برابر آن، دانشجویان دختر در هنگام استرس و اضطراب اقدام به مصرف سیگار می‌کردند. دانشجویان دختر و پسر خوابگاهی و غیرخوابگاهی در رشته‌های حل مسئله و فنی و مهندسی، به جهت نیاز به تمرکز بیشتر در مسائل درسی سیگار مصرف می‌کردند و در نتیجه به زعم خود بازدهی بهتری داشتند؛ درحالی‌که این پدیده در میان دانشجویان رشته‌های علوم انسانی و رشته‌های مشابه، کمتر دیده شد.

دانشجویان رشته تربیت بدنی نیز به اقتضای تحرک بدنی و فعالیت های ورزشی، کمتر سیگار مصرف می کردند.

۴. **بازیابی هویت زنانه:** اگرچه در جامعه امروز نابرابری بین زنان و مردان کمرنگ شده است، اما هنوز تبعیض ها و نابرابری های جنسیتی در زندگی عادی و روزمره دیده می شود؛ هنوز زنان جایگاه فرودستی در وضعیت قدرت-منزلت در سنجش با مردان دارند و سهم ایشان از سرمایه های جامعه بسیار اندک است. جامعه برخی رفتارها و عملکردها را مردانه می داند و انجام آن رفتارها و عملکردها به وسیله زنان، همراه با واکنش در برابر آن است.

برخی دانشجویان دختر از محدودیت ها و عدم آزادی در زندگی روزمره و در جامعه، احساس نابرابری و ناخشنودی دارند؛ چراکه از نگاه جامعه، سیگار کشیدن مختص مردان است. این دختران با نگاهی تقابلی، سیگار را مختص مردان نمی دانند و با مصرف سیگار سعی دارند در برابر نگاه تبعیض آمیز جامعه ایستادگی کنند و هویت زنانه خویش را بازیابند. این نتیجه، با مطالعه مصطفی بلوردی و مهنی (۱۳۹۸) مبنی بر نقش تشخیص یابی در مصرف سیگار از سوی دانشجویان دختر دانشگاه های شهر کرمان و نیز به عنوان واکنش آن ها در برابر نابسامانی وضعیت، همخوانی دارد. سعیدی و همکاران (۱۳۸۹) نیز هنگامی که از نقش عاملیت (کنشگری مستقل، خودمختاری و بازاندیش) و هنجارشکنی در مصرف سیگار در بین زنان و دختران شهر تهران سخن می گویند، بر همین تشخیص یابی تأکید می کنند. جایگاه این تغییر نقش های جنسیتی و مردانگی و زنانگی در مصرف سیگار در میان زنان، در مطالعات خارجی مانند هانت و همکاران (۲۰۰۴) نیز مشاهده شده است که نشان از الگوی جهانی آن دارد، نه این که پدیده ای برخاسته از بافت بومی جامعه و به طور مشخص جامعه دانشجویی ایران باشد.

۵. **سیگار مفتری برای درگیری های ذهنی و فکری:** مشغولیت های ذهنی دانشجویان در زمینه های شغلی، تحصیلی، عاطفی، خانوادگی و... که به دلایل مختلف برای افراد پیش می آید، می تواند ذهن فرد را درگیر کند و یا از لحاظ روحی او را دچار آشفتگی ذهنی نماید. در این حالت برخی از دانشجویان دختر و پسر برای گریز از این درگیری ها و مشغله ها، به مصرف سیگار روی می آورند و پس از کشیدن سیگار، به آرامشی گذرا و موقت می رسند. آن ها هنگام مصرف سیگار، کمتر به مشکلات خود فکر می کنند و یا این که برای مدتی کوتاه همه چیز را فراموش می کنند و بی خیال از دنیا می شوند. این قبیل افراد در این زمان بی اختیار سیگار می کشند و کنترل چندانی بر مصرف خود ندارند، تا آنجا که گاهی چند برابر اندازه معمول مصرف خود سیگار می کشند.

در پایان، با توجه به یافته ها، می توان پیشنهاد های زیر را ارائه داد:

- انجام اقدامات پیشگیرانه بایسته از سوی مسئولان دانشگاه، مانند گسترش مراکز مددکاری و مشاوره ای اجتماعی برای آموزش خانواده ها و دانشجویان؛
- توجه بیشتر به امکانات تفریحی، ورزشی و فرهنگی دانشگاه و خوابگاه، برای پُر کردن اوقات فراغت دانشجویان به گونه ای مطلوب؛

- اتخاذ تمهیدات لازم (مانند برگزاری کلاس های آموزشی برای دانشجویان، توزیع بروشور آموزشی و...)، با توجه به این که برخی از دانشجویان مصرف کننده سیگار دارای زمینه خانوادگی (پدر، مادر و دیگر بستگان) بوده اند؛
- اهتمام بیشتر مسئولین دانشگاه در اجرای برنامه های آگاهی بخش به منظور آشناسازی دانشجویان با اعتیاد و مواد مخدر و پیامدهای آن؛
- ایجاد رابطه صمیمی والدین با فرزندان و نظارت لازم توسط ایشان که موجب می شود فرزندان کمتر به دوستی های ناپاب کشیده شوند؛
- کوشش مسئولین دانشگاه برای شناساندن، گسترش و پایدارسازی دانشگاه خوارزمی به عنوان دانشگاه عاری از دخانیات (از راه برنامه هایی مانند برگزاری کلاس های آموزشی، توزیع بروشورهای آموزشی، آگاهی رسانی و تبلیغات مؤثر در سطح دانشگاه).

منابع

- ابراهیمی، حسین، صاحبی حق، محمدحسن، غفرانی پور، فیض الله، محمدپور اصل، اصغر و صادق تبریزی، جعفر (۱۳۹۴). الگوهای مصرف سیگار در بزرگسالان سیگاری در ایران-تحلیل محتوا. مجله دانشکده پرستاری و مامایی ارومیه، دوره ۱۳، شماره ۱۲: ۱۱۱۸-۱۱۰۴.
- ابوالحسن تنهایی، حسین (۱۳۷۴). درآمدی بر مکاتب و نظریه های جامعه شناسی. چاپ دوم، تهران: مردنیز.
- احتشامی، علی (۱۳۹۴). دروازه ورود به اعتیاد. فصل نامه سلامت اجتماعی و اعتیاد، دوره ۲، شماره ۵: ۱۰۲-۸۷.
- افراسیابی، حسین و مداحی، جواد (۱۳۹۴). شناسایی و تبیین عوامل خوابگاهی در اعتیاد به سیگار دانشجویان. همایش ملی هزاره سوم و علوم انسانی، شیراز.
- اکبری، یونس و سراج زاده، سیدحسین (۱۳۹۷). مطالعه طولی تغییرات مصرف و نگرش نسبت به مواد و تغییرات مصرف مشروبات الکلی و سیگار در بین نمونه ای از دانشجویان بر اساس یک طرح پانل گذشته نگر. جامعه شناسی نهادهای اجتماعی، دوره ۵، شماره ۱۱: ۳۷-۹.
- انصاری، رضوان، خسروی، علیرضا و مختاری، محمدرضا (۱۳۸۶). شیوع و علل گرایش به سیگار در دانشجویان پزشکی. مجله علمی دانشگاه علوم پزشکی سمنان، دوره ۹، شماره ۱: ۲۷-۲۱.
- حریری، نجلا (۱۳۸۵). اصول و روش های پژوهش کیفی تهران: انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات.
- داودی، محمدرضا، امیری، عبدالله و صحت، مجتبی (۱۳۹۵). مقایسه نشانه های اضطراب و افسردگی در بین افراد سیگاری با الگوی روزانه و افراد سیگاری با الگوی غیرروزانه در مردان شهر کاشان طی سال ۱۳۹۵. دو ماهنامه علمی-پژوهشی فیض، دوره ۲۱، شماره ۵: ۴۹۷-۴۹۰.
- رضاخانی مقدم، حامد، شجاعی زاده، داوود، صادقی، رویا، پهلوان زاده، باقر، شکوری مقدم، رویا و فاتحی، وحید (۱۳۹۱). بررسی شیوع و علل گرایش به مصرف سیگار و قلیان در دانشجویان دانشگاه علوم پزشکی تهران در سال تحصیلی ۱۳۸۹-۹۰. فصلنامه دانشکده بهداشت یزد، دوره ۱۱، شماره ۱۴: ۱۱۳-۱۰۳.
- رضنانی، طاهره، گواری، فاطمه، محمدعلیزاده، سکینه، ریانی، مسعود و بهرام پور، محمدرضا (۱۳۸۹). شیوع و علل گرایش به مصرف سیگار در دانشجویان دانشگاه های شهر کرمان. مجله دانشکده پرستاری و مامایی رازی کرمان، دوره ۱۰، شماره ۱۹: ۱-۶.

- ستوده، هدایت‌الله (۱۳۸۳). آسیب‌شناسی اجتماعی (جامعه‌شناسی انحرافات). چاپ شانزدهم، تهران: آوای نو.
- سعیدی، علی‌اصغر، دیباجی‌فروشان، شکوه و فیروزآبادی، احمد (۱۳۸۹). عوامل جامعه‌شناختی مؤثر بر مصرف سیگار در بین زنان و دختران شهر تهران. مجله بررسی مسائل اجتماعی ایران، دوره ۱، شماره ۴: ۹۲-۷۳.
- سلیمی، علی و داودی، محمد (۱۳۸۵). جامعه‌شناسی کج‌روی: مجموعه مطالعات کج‌روی و کنترل اجتماعی. ویرایش دوم، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- صدیق‌سروستانی، رحمت‌الله و قادری، صلاح‌الدین (۱۳۸۸). ابعاد فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، هویت دانشجویان بر مبنای مؤلفه‌های سنتی و مدرن. فصلنامه تحقیقات فرهنگی، دوره ۲، شماره ۸: ۶۳-۳۵.
- کاظمی‌زهرانی، حمید، کمالی، ایوب و قربانی، مریم (۱۳۹۳). الگوی پیش‌بینی‌کنندگی وابستگی به نیکوتین بر اساس شاخص‌های سلامت روانی و تصور از خود. ماهنامه دانشگاه علوم پزشکی کرمانشاه، دوره ۱۸، شماره ۹: ۵۴۶-۵۳۹.
- کامران، عزیز و شرقی، افشان (۱۳۸۸). عوامل ایجادکننده هنجارهای مؤثر بر رفتار کشیدن سیگار در بین دانشجویان. مجله علمی و پژوهشی دانشکده پرستاری و مامایی، شماره ۱۱، ۲۲-۱۷.
- مرکز تحقیقات پیشگیری و کنترل دخانیات (۱۳۹۹، ۷ تیر). ۸ درصد دانشجویان کشور به‌طور مستمر سیگار می‌کشند/ رشد مصرف قلیان در دختران دانشجویان پسران پیشی گرفت. دسترسی در تاریخ ۷ تیر ۱۴۰۰ از: <http://sbmu.ac.ir/index.jsp?fkeyid=&siteid=188&pageid=6706&newsview=93646>
- مصطفی‌بلوردی، زهیر و مهنی، امید (۱۳۹۸). تجربه مصرف سیگار در میان دختران دانشجو؛ پژوهشی پدیدارشناختی در دانشگاه‌های شهر کرمان. مجله مطالعات اجتماعی ایران، دوره ۱۲، شماره ۴: ۶۳-۳۵.
- هومین‌فر، الهام (۱۳۸۲). تحول جامعه‌پذیری جنسیتی. پژوهش زنان، دوره ۱، شماره ۷: ۱۱۳-۹۰.
- Alexopoulos, Evangelos C., Jelastopulu, Eleni, Aronis, Konstantinos, & Dougenis, Dimitris (2010). Cigarette smoking among university students in Greece a comparison between medical and other students. *Environ Health Prev Med*, 15(2): 115-120.
- Chinwong, Dujrudee, Mookmanee, Ngamtip, Chongpornchai, Jongkonnee, & Chinwong, Surarong (2018). A Comparison of Gender Differences in Smoking Behaviors, Intention to Quit, and Nicotine Dependence among Thai University Students. *Journal of addiction*, 8081670. <https://doi.org/10.1155/2018/8081670>.
- Hunt, Kate, Mary, Hannah, & West, PatricK (2004). Contextualizing smoking masculinity. *Femininity and class differences in smoking in men and women from three generations in the west of scotland*. *Health Education Research*, 19(3): 239-49.
- Mandil, Ahmed, Binsaeed, Abdulaziz, & Ahmad, Shaffi (2010). Smoking among university students: A gender analysis. *Journal of Infection and Public Health*, 3(4): 179-187.
- Nasser, Abdulsalam M. A. & Zhang, Xinping (2019). Knowledge and factors related to smoking among university students at Hodeidah University, Yemen. *Tobacco induced diseases*, 17, 42. <https://doi.org/10.18332/tid/109227>.
- Shafiq, Muhammad, Butt, Muhammad Naem, Ud Din, Muhammd Naseer, & Ul Haq, Ihtisham (2010). Motivational Factors of Smoking among the Students: A Survey of Kohat University. *European Journal of Social Sciences*, 18(1): 46-50.
- Wamamili, Ben, Wallace-Bell, Mark, Richardson, Ann, Grace, Randolph C., & Coope, Pat (2019). Cigarette smoking among university students aged 18–24 years in New Zealand: results of the first (baseline) of two national surveys. *BMJ Open*, 9, e032590. doi: 10.1136/bmjopen-2019-032590.